

Віктор ЛУЩАК

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

Найбільш раннім та стійким питанням в історіографії «холодної війни» було – хто відповідальний за розв’язання глобального конфлікту? На перший погляд його важко назвати історичним чи науковим, але потрібно врахувати той факт, що історія теж була одним із невійськових фронтів у протистоянні США та СРСР. Як зазначав відомий американський історик А. Шлезінгер-молодший (інколи його прізвище передають як Шлезінджер) «велика холодна війна – між комунізмом та демократією – породила малу холодну війну – між істориками»¹. Лише коли біполярне протистояння закінчилось та ідеологічний туман розвіявся, «холодна війна» постала як черговий, завершений в часі період для історичного дослідження. Одним із завдань, яке виникло перед істориками – це розробка періодизації «холодної війни».

Коли дослідники намагаються уникати надмірної теоретизації проблеми періодизації «холодної війни», вони використовують загальноприйнятну формулу, згідно з якою, «холодну війну» розділяють на етапи/фази напруги та розрядки, потепління та похолодання. Не варто пояснювати, що таке спрощення є достатньо умовним та явно не достатнім для розуміння феномену «холодної війни». Коли ж історики вдаються до демаркації «холодної війни» на окремі періоди, то перед ними постає два питання, яку дату чи подію обрати за її початок, і де визначати так званий вододіл або розрядку у протистоянні. Відповідь на них багато в чому залежить від підходу до трактування самого поняття «холодна війна». Нижче ми спробуємо зробити загальний ретроспективний зріз проблеми періодизації «холодної війни», враховуючи зазначені компоненти.

Історіографія часів «холодної війни»

Радянська історіографія представляє найбільш безальтернативний погляд на «холодну війну». Як зазначає російський історик О. Філітов «радянські історики почали вивчення проблематики «холодної війни» з досить вузькою установкою – довести провину правлячих кіл Заходу, насамперед США, у її розв’язанні². Про стан радянської історіографії говорять відомі дослідники В. Зубок та К. Плешаков: «...у

1 Шлезінгер А. Циклы американской истории. М.: Издательская группа «Прогресс», 1992. С. 237–310.

2 Филитов А.М. Холодная война: историографические дискуссии на Западе. М.: Наука, 1991. С. 6.

Росії (СРСР – В.Л.) немає належної історіографії холодної війни, контроль над інтелектуальним життям сприяв тому, що усі писання про походження та фази холодної війни віддзеркалюють офіційну лінію Кремля щодо цих питань»³. Наведемо кілька показових прикладів таких «писань» щодо генези «холодної війни».

У «Дипломатичному словнику» за 1986 р. зазначено, що відкритим проголошенням «холодної війни» є промова, або «ідеологічний маніфест імперіалізму», В. Черчилля у 1946 р. у Фултоні, в якій він закликав створити англійсько-американський військовий союз для боротьби зі «східним комунізмом»⁴. Радянський історик О. Яковлев розвиваючи цю тезу додає: «...промова Черчилля була свого роду лише сформульованим маніфестом холодної війни. Вона висловила те, що практично вже стало зовнішньополітичним курсом США... Незабаром провокаційна програма Черчилля вилася в «доктрину Трумена», першу оформлену політичну директиву, яка офіційно розпочала холодну війну»⁵. В «Історії зовнішньої політики СРСР» від 1986 р. автори пишуть таке: «Доктрина Трумена», «план Маршалла», створення військового Північноатлантичного блоку (НАТО) – такі були головні етапи агресивної політики американського імперіалізму в перші повоєнні роки. Започаткована імперіалістами, «холодна війна» вела до різкого загострення міжнародної напруженості»⁶.

Підкреслимо, що усі наведені тези взяті з публікацій другої половини 1980-х рр., тобто загальний дискурс у радянській історіографії від часів Й. Сталіна до М. Горбачова практично не змінювався. Щодо питання періодизації, то за словами О. Філітова, під кінець «холодної війни» утвердилась умовна схема: перша «холодна війна» – «розрядка» – друга «холодна війна» (кін.1970-х – 1980-ті рр.), перевага якої полягала у тому, що вона підкреслювала складний та непрямолінійний характер біполярного протистояння у другій половині ХХ ст.

Західна історіографія суттєво випереджала радянську у підходах до інтерпретації «холодної війни». Тривалий час у західних наукових колах передові ролі у вивченні глобального конфлікту відігравали американські історики. Приблизно до 1970-х рр. саме їх дискурс визначав направленість досліджень для європейських істориків. Цей дискурс, який російські дослідники В. Батюк та Д. Євстаф'єв назвали «демонічним», полягав у пошуку відповіді на питання, хто винен у «холодній війні»? Якщо для радянських істориків відповідь була очевидною, виходячи із офіційної лінії Кремля, то американські історики розв'язали навколо цього питання широку дискусію.

Загальну динаміку цієї дискусії влучно, на нашу думку, спрогнозував ще у 1950 р. британський історик Г. Баттерфілд. Він зазначив, що історики, якщо вони є сучасниками війн про які пишуть, починають зазвичай їх інтерпретації з «героїчної фази». Вони зображують хороших людей, які борються зі злом. У цьому бойовому настрої вони бачать лише гріхи ворога і ігнорують основні структурні дилеми, які так часто

3 Zubok V., Pleshakov S. The Soviet Union. In The origins of the Cold War: international perspectives / Ed. by David Reynolds. New Haven: Yale University Press, 1994. P. 53.

4 Дипломатический словарь в 3-х томах. Том III. С-Я. / Гл. ред.-ция А.А. Громыко. М.: Изд-во «Наука», 1986. С.536.

5 Яковлев А.Я. От Трумэна до Рейгана. Доктрины и реальности ядерного века. М.: Молодая гвардия, 1985. С. 192- 193.

6 История внешней политики СССР. Том второй. 1945-1985 гг. / Под ред. А.А. Громыко, Б.Н. Пономарева. М.: «Наука», 1986. С.123.

провокують міжнародні конфлікти. З часом, коли емоції спадають історія переходить в «академічну фазу»⁷. Фактично американська історіографія «холодної війни» формувалась за схожим сценарієм. Розвиваючи думку Г. Баттерфілда, А. Шлезінгер-молодший зазначає, що у Сполучених Штатах «героїчна» фаза набула двох форм: ортодоксальна в 1940-х – 1950-х рр., коли росіяни вважались головними лиходіями, та ревізійністська в 1960-х рр., в якій лиходіями були вже американці⁸.

Зупинимось окремо на підходах істориків-ревізійністів щодо генези «холодної війни»⁹. Для початку зазначимо, що попри усі заслуги та відхід від консенсусу історіографії перших десятиліть конфронтації, «ревізійністи» не змогли також позбавитись демонологічного підходу. З тією лише відмінністю, що у них «головний лиходій» фігурував не «радянський комунізм», а «американський імперіалізм»¹⁰. Окремі представники цієї течії американської історіографії «холодної війни», не змінюючи логіки звинувачення США у її розв'язанні, розширили контекст «холодної війни» до більшовицької революції, популяризувавши, таким чином, підхід до інтерпретації «холодної війни» як цивілізаційного протистояння Схід-Захід. Хрестоматійним прикладами є роботи В. Вільямса, одного з найбільш відомих ревізійністів, який вважає, що «холодна війна» стала частиною американської політики з 1917 р.¹¹. Інший американський дослідник Д. Флемінг, у своїй двотомній роботі прослідковує витоки конфлікту після російської революції 1917 р. та простежує лінію антагонізму між Заходом і Сходом до 1960 року¹².

У 1970-х – 1980-х рр. в американській історіографії сформувався третій підхід, який історик та професор Єльського університету Дж. Геддіс назвав «постеревізійністським синтезом». Історія почала переходити від знаряддя пропаганди у більш наукове поле, у «академічну фазу». Серед істориків постеревізійністів, окрім Дж. Геддіса, варто виділити Д. Єрґіна, В. Лафібера, В. Таубмана та ін., які по-новому поставили дослідницьку проблему – не «хто винен у розв'язанні «холодної війни», а «чому вона сталася»¹³.

Згаданий нами Дж. Геддіс пов'язує початок «холодної війни» з кількома знаковими подіями, що мали місце в 1946 р.: промова Сталіна у Великому театрі 9 лютого 1946 р.; «Довга телеграма Кеннана» 22 лютого 1946 р.; Фултонська промова Черчилля 5 березня 1946 р. Таким чином, зазначає Дж. Геддіс, протягом 1946 р., практично зникли всі залишки попередньої довіри між колишніми союзниками. Але, як в 1946 р., так і в 1947 р., події ще можна було повернути назад, замінивши «холодну війну» настільки ж «холодним миром». Однак, на думку автора, Радянська блокада Західного

7 Butterfield H. The Tragic Element in Modern International Conflict. *The Review of Politics*. 1950. № 12 (02). P. 147-164.

8 Schlesinger A. Jr. Some Lessons from the Cold War. *Diplomatic History*. 1992. Vol. 16. Issue 1. P. 47.

9 Серед істориків-ревізійністів найбільшу популярність здобули, зокрема – Г. Алперовіч, брати Дж. та Г. Колко, В. Вільямс та Д. Флемінг.

10 Kolko J., Kolko G. *The Limits of Power. The World and United States Foreign Policy, 1945-54*. New York: Harper and Row, 1972. 820 p.

11 Williams W. *American-Russian Relations, 1781-1947*. New York: Rinehart, 1952. P. 107.

12 Fleming D. *The Cold War and Its Origins, 1917-1960 (2 Volumes)*. NY: Doubleday, 1961. 1158 p.

13 Gaddis J. *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*. New York: Columbia University Press, 1972. 382 p.; Taubman W. *Stalin's American Policy: From Entente to Detente to Cold War*. New York: W.W. Norton and Co., 1982. 291 p.; Yergin D. *Shattered Peace. The Origins of the Cold War and the National Security State*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1977. 526 p.; LaFeber W. *America, Russia, and the Cold War, 1945-1984*. [Fifth Edition]. New York: Alfred A. Knopf, 1985. 348 p.

Берліна в 1948 р. зовсім виключила таку можливість і запустила маховик «холодної війни» на повні оберти.

Приблизно у цей період у західній історичній науці відбувається ще одна якісна зміна у вивченні «холодної війни». До цього процесу, активніше ніж до того, стали залучатись європейські історики, які почали відходити від тієї установки, що глобальне протистояння зводиться виключно до американо-радянських відносин. Вагомий внесок у розширення дискусії щодо «холодної війни» серед британських істориків зробив Д. Уотт¹⁴. У своїй відомій статті «Переосмислення холодної війни: Лист до британського історика» він пише про свою стурбованість, по-перше, певною монополією американських істориків на дослідження «холодної війни», по-друге, неісторичністю їхнього дискурсу з акцентом на пошук винних, а не розуміння самого процесу, по-третє, впливом цього дискурсу на британських дослідників. Д. Уотт зазначає, що американська історіографія «холодної війни» говорить дуже мало про «холодну війну» і дуже багато – про історію американського мислення в 1960-ті та 1970-ті рр. Для того, щоб освіжити дискусію серед своїх колег-істориків, він пропонує ряд тез та підходів, які могли б змінити та розширити фокус досліджень. У цьому контексті Д. Уотт запитує у певного зібраного образу британського історика: Чи варто говорити про одну війну так, як медієвісти говорять про Столітню війну? Або, ми повинні говорити про першу та другу «холодну війну», як це роблять класичні історики про Пунічні війни між Римом і Карфагеном? Чи варто говорити про «холодні війни», як про наполеонівські? Яким було їх географічне охоплення?... Хто були воюючі сторони, а хто нейтральні? І нарешті, «холодна війна» закінчилася? І якщо так, то коли і як?

Врешті, Д. Уотт пропонує говорити про три «холодних війни». Перша тривала з 1947 по 1955 рік, починаючи формально з проголошення доктрини Трумена у лютому 1947 р. і закінчуючи (після смерті Й. Сталіна) першою конференцією на найвищому рівні у Женеві у 1955 р. Друга почалась з «ультиматуму» М. Хрущова від листопада 1958 р., що погрожував підписанням сепаратного мирного договору зі східнонімецьким урядом, якщо не буде досягнуто згоди про статус Берліна, і закінчується укладанням Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою в 1963 р. Третя починається з американської інтервенції у В'єтнамі в 1964 р. і триває до дипломатичної революції 1969–1973 рр., підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, угоди по Берліну, відкриття дипломатичних відносин між Сполученими Штатами та Китаєм, та припинення американського втручання в Індокитай за Паризькими угодами. Угоди у Гельсінкі 1975 р. Д. Уотт розглядає як формальний мирний договір, яким закінчилася «третя холодна війна».

Щодо підходу про початок «холодної війни» з 1917 р. британський історик пише наступне: «...я повністю ігнорую ту групу дослідників, які або стверджують, що холодна війна почалася з втручання Великобританії, Франції, США, Канади та Японії в громадянську війну в Росії, яка відбулась одразу після більшовицької революції, або принаймні, що саме тут можна шукати витоки холодної війни». Але, разом з тим, він не заперечує цінності та важливості цього підходу для глибшого розумін-

14 Watt D.C. Rethinking the Cold War: A Letter to a British Historian. The Political Quarterly. 1978. Volume 49. Issue 4. P. 446-456.

ня «холодної війни». Полювання за походженням, на його думку – це розвага, яка має свій власний набір притаманних недоліків, і втрата почуття історичної міри є одним із них. Він пропонує англійським дослідникам триматись осторонь американського прикладу, поводити себе як професійні історики та «розглядати холодну війну як сферу дослідження істориків, а не відслідковувати винуватців та висувати їм звинувачення»¹⁵.

Потреба у нових підходах до вивчення «холодної війни», про які писав Д. Уотт у 1978 р., гостро постала після розпаду СРСР. Це сприяло появі «нової історії холодної війни». З епітету «нова», власне, стає зрозумілою ціль досліджень, яка спрямована на переосмислення, ревізію старих підходів та вироблення нових. Основними характеристиками «нової історії холодної війни» стали міждисциплінарний підхід та залучення документів з архівів різних країн, особливо східноєвропейських. Головне завдання, яке ставили перед собою історики – перенести акценти дослідження «холодної війни» з американо-радянських відносин на вивчення ролі третіх країн у походженні та ескалації «холодної війни», причому не тільки в Європі, а й в Азії, на Близькому та Середньому Сході, у Латинській Америці.

Історіографія після закінчення «холодної війни»

На межі 2000-х рр. у *західній історіографії*, в ході подальшого розвитку «нової історії холодної війни», посилюється увага дослідників до ідеології та ступеня її впливу на походження конфлікту. Це сприяло викристалізуванню ідеологічного підходу¹⁶. Його характерною рисою стало визначення сутності «холодної війни» як конфлікту між різними підходами до організації суспільства, різними моделями розвитку.

В рамках ідеологічного підходу ми б виділили два етапи генези «холодної війни», які пропонують дослідники: 1917–1945 рр. – зародження «холодної війни» та 1945–1947 рр. – безпосередньо перехід до біполярності. В окремих дослідженнях дані періоди та їх кількість варіюються. Наприклад, згідно з німецьким дослідником В. Лотом, основи для конфронтації виникають у період індустріалізації наприкінці XIX – на початку XX ст.¹⁷ З іншого боку, норвезький історик та редактор фундаментальної «Кембриджської історії холодної війни» (2010 р.) О. Вестад вважає, що поворот у бік конфронтації виявив себе пізніше – у 1920-ті рр. На його думку, використання СРСР Комінтерну в міжвоєнний період як основного інструменту міжнародного впливу призвело до того, що комунізм став сприйматися американцями та європейцями як загроза¹⁸. Якщо О. Вестад наголошує на діяльності Комінтерну, то Дж. Геддіс говорить про зіткнення двох ідеологій – вільсонівської та ленінської. Ці дві ідеологічні системи, на думку автора, мали високий експансіоністський потенціал. В більшій мірі, історія XX ст. розвивалась із зіткнення цих двох ідеологій.

15 Там само. С. 455.

16 Kramer M. Ideology and the Cold War. Review of International Studies. 1999. Vol. 25. P. 539–576.

17 Лот В. Разрядка и преодоление холодной войны. Холодная война и политика разрядки: дискуссионные проблемы. Т.2. / под ред: Н.И. Егоровой, А.О. Чубарьяна. М., 2003. С. 9.

18 Hanhimäki J.M., Westad O.A. The Cold War: a history in documents and eyewitness accounts. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 2.

Події 1917–1918 рр. стали символічною базою для конфлікту між комунізмом та капіталізмом, як між двома країнами, що обрали протилежні шляхи суспільного розвитку¹⁹.

Найбільш незвичне датування походження «холодної війни» дає американський історик Д. Енгерман. Він вважає, що цей процес розтягнувся на сорок п'ять років (1917–1962 рр.) і поділяється на два етапи. Перший етап генези історик називає «біполярністю» і датує його початком 1917 р. Цей етап – вихід двох держав на стартові позиції²⁰. Поворотний момент у переході від «біполярності» до «глобальної конфронтації» відбувається в 1945 р. після розгрому Німеччини. Починається другий етап генези «холодної війни». Згідно з Д. Енгерманом, його характерна риса полягає в тому, що в ході даного періоду ідеологія обох країн все глибше проникала в країни третього світу. Водночас конфлікт мав місце на території країн-членів альянсів, але ніяк не всередині самих супердержав. Обидві сторони, на думку автора, по суті стають імперіями, але різного сорту. США щодо Західної Європи була «імперією на запрошення» (використовуючи вираз норвезького вченого Гейра Лундестада²¹), а Радянський Союз щодо Східної Європи був «імперією, що нав'язала себе». Так, до 1962 р. у світі практично не залишилося країн, не втягнутих у протиборство в тому чи іншому вигляді, або таких, куди б не проникла та чи інша ідеологія²². Отже, Д. Енгерман вважає, що процес генези «холодної війни» завершився після остаточного розділу ідеологічних сфер впливу на початку 1960-х рр.

Американські історики Д. Девіс та Ю. Трані пішли, у цьому контексті, ще далі та інтерпретують події 1917 р. не просто як генезу чи зародження «холодної війни», а як початок «першої холодної війни»²³. На їх думку, президент США В. Вільсон та його держсекретарі Р. Ленсінг і Б. Колбі на початку 1920-х рр. сформулювали всі ті постулати, які наприкінці 1940-х рр. політичний оглядач У. Ліппман викарбує у формулу «холодної війни». Відтак, автори стверджують, що адміністрація В. Вільсона розпочала «першу холодну війну», що тривала з 1917 по 1933 р. Так, на їх думку, виник прецедент для повоєнної «холодної війни». Доктриною «першої холодної війни» вони вважають «ноту Колбі»²⁴, яка була підготовлена державним секретарем Б. Колбі та залишалась основою американських відносин із СРСР до 1933 р.

Одним із критиків ідеологічного підходу є американський історик, професор Колумбійського університету А. Стефансон. Він не відкидає ідею про генезу «холодної війни» від 1917 р. як гіпотези: «Якщо визнати, що холодна війна заснована на систем-

19 Gaddis J.L. We now Know: Rethinking the Cold War. Oxford: Oxford University Press, 1997. P. 4-6.

20 Engerman D.C. Ideology and the origins of the Cold War 1917-1962. The Cambridge History of the Cold War / Ed. by Westad O.A., Leffler M.P. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 25.

21 Lundestad G. Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952. Journal of Peace Research. 1986. Vol. 23. P. 263-77.

22 Engerman D.C. Ideology and the origins of the Cold War 1917-1962...P. 41.

23 Дэвис Д. Э., Траны Ю. П. Первая холодная война. Наследие Вудро Вильсона в советско американских отношениях / Науч. ред. А.А. Поршакова; Пер. с англ. Е.В. Нетесовой; Сост. указ. и библиогр. ред. Д. Н. Бакун. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. 479 с.

24 Головна теза «ноти Колбі» – невизнання радянської влади і неприйняття розчленування Росії. Нота проголосувала, звинувачуючи РСФРР в експорті революції, що уряд США «не може визнати цих правителів Росії як уряд».

них відмінностях між двома країнами, – пише він, – то було б природно визначити її початок у більшовицькій революції». При цьому, щоправда, автор додає: «Ця концепція представляється дуже логічною, проте неминуче виникає питання, як у такому разі слід характеризувати союзницькі відносини між СРСР і США у роки Другої світової війни»²⁵. Сам історик розглядає «холодну війну» як стан «аномального» інтенсивного конфлікту між Сполученими Штатами та Радянським Союзом, що виник у результаті нездатності двох держав вирішити монументальні політичні проблеми наприкінці Другої світової війни. Починаючи з 1947 р., «холодна війна» була «аномальною» у тому сенсі, зазначає А. Стефансон, що хоча рівень ворожнечі нагадував пряму війну, конфлікт відбувався згідно з класичними термінами міжнародного права, в умовах миру²⁶.

А. Стефансон вважає, що «холодна війна» закінчилась в 1963 р., оскільки змінився набір характеристик, які визначали суть конфлікту: легітимність іншого визнається де-факто, а непримиренна ідеологічна ворожість замінюється загальним акцентом на необхідності мирного співіснування; існуючий поділ та баланс сил не прямо, але визнається у формі сфер впливу чи контролю; узгоджено договором, що ядерна зброя ніколи не повинна застосовуватися, окрім крайніх випадків. Таким чином, на думку дослідника, після 1963 р. відносини між США та СРСР почали нагадувати традиційне суперництво великих держав. Яким би чином не трактувати «холодну війну», говорить історик, є очевидним, що у цей момент відбуваються якісні зміни у відносинах²⁷. Варто підкреслити, що про ці зміни зазначає також А. Шлезінгер-молодший: «...Після того, як у жовтні 1962 року президент Кеннеді і прем'єр Хрущов разом заглянули в ядерну прірву, вони вийшли з неї налаштованими якомога швидше рухатися в напрямку розрядки. Якби Кеннеді був живий, а Хрущов, можливо, протримався б при владі трохи довше, разом їм би вдалось подолати ще більше крайнощів холодної війни. Вони відкинули підхід з нульовою сумою і зрозуміли, що розумні переговори приносять взаємну вигоду»²⁸.

Французький історик Жан-Крістоф Ромер вважає, що «холодна війна» 1945–1989 рр. – це «просто специфічна фаза історичного протистояння між Сходом та Заходом»²⁹. Генеза холодної війни, на думку автора, тривала в 1946–1947 рр. Як і А. Шлезінгер-молодший,³⁰ Ж.-К. Ромер вважає, якщо окремому епізоду все ж надати привілей бути початком «холодної війни», то це Паризька конференція в липні 1947 р., коли радянська делегація залишила засідання (зокрема, і через питання про розширення американської допомоги за «планом Маршалла» на країни Східної Європи), вирішивши взяти на себе ініціативу розриву відносини між колишніми союзниками.

25 Stephanson A. «Cold War Origins». Encyclopedia of American Foreign Policy. URL. <https://www.americanforeignrelations.com/A-D/Cold-War-Origins.html>

26 Там само.

27 Stephanson A. Fourteen Notes on the Very Concept of a Cold War. New York: Routledge, 1999. P. 62–85.

28 Schlesinger A. Jr. Some Lessons from the Cold War. Diplomatic History. 1992. Volume 16. Issue 1. P. 53.

29 Romer J.-C. Cold war or East-West confrontation: some methodological reflections. Холодная война и политика разрядки: дискуссионные проблемы. Т.1 / под ред. Н.И. Егоровой, А.О. Чубарьяна. М., 2003. С. 29–43.

30 Шлезингер А. М. Циклы американской истории. М.: Издательская группа «Прогресс», 1992. С. 277.

За словами Ж.-К. Ромера, на його розуміння сутності «холодної війни» та визначення її періодів вплинули ідеї іншого французького історика Рене Жіро³¹. Останній виділяє для характеристики «холодної війни» такі елементи: 1. Марність дипломатичних переговорів через відсутність довіри до Іншого, який фактично відкидає будь-який компроміс; 2. Збереження миру залежить від здатності продемонструвати свою силу перед Іншим, як у військовій, так і в економічній сфері (це не повний перелік, але Ж.-К. Ромер фокусується саме на цих двох). Ці характеристики власне визначили підхід Ж.-К. Ромера до періодизації «холодної війни».

Перший період або «hot cold war» (визначення запозичене у Р. Жіро) тривав з 1947 по 1953 р. Він характеризується відсутністю діалогу між військово-політичними блоками, які виникали. Це період, коли дві наддержави вибудовують моделі, інструменти та засоби співпраці із своїми союзниками та партнерами. Протягом цього першого періоду війна – «гаряча» війна – залишається можливою перспективою з військової точки зору. Відсутність діалогу та стратегічної концепції, заснованої на застосуванні атомної зброї, зробили цей період особливо ризикованим, але водночас і періодом, який ніколи не повториться. Ж.-К. Ромер стверджує, що всі періоди після 1953 р. – незалежно від того, якими вони були розрядкою чи напругою, – матимуть інший характер, ніж період «hot cold war», через те, що у відносинах між США та СРСР з'явився фактор постійного діалогу, який необхідний для стабільності біполярної системи.

Другий період 1955–1957 рр., «від холодної війни до мирного співіснування» або перша розрядка. Цей короткий період розрядки характеризується розвитком доктрини мирного співіснування, яка стала «генеральною лінією радянської зовнішньої політики» у 1956 р. Не перебільшуючи значення даного етапу потепління, автор зазначає, що «мирне співіснування було фактично тимчасовою перервою у процесі світової революції, що веде до остаточної перемоги комунізму, ідеї, від якої жодним чином не відмовилися радянські лідери». Французький історик також стверджує, що згадані вище характеристики «холодної війни» не підходять навіть до особливо небезпечних років Берлінської та Кубинської криз. Оскільки постійний діалог між обома сторонами конфлікту не переривався, це дозволило вирішити кризи без застосування зброї, і найголовніше ядерної бомби.

Період, що починається на початку 1960-х рр., характеризується встановленням відносного стратегічного паритету та початком численних переговорів, що власне стало основою для розрядки. За Ж.-К. Ромером, розрядка зайняла місце мирного співіснування як тимчасова змінна, яка може бути адаптована до будь-яких обставин і політичних випадковостей. Саміт у Гельсінкі, що відбувся в 1975 р., є піком розрядки і новою ерою у відносинах між Сходом і Заходом. Ось чому, продовжує історик, коли нові суперечки виникають уже у 1976–77 рр., новий період напруженості не можна розглядати як просте повернення до «холодної війни». І не випадково деякі експерти та політики розглядали це як «нову» (американський політолог С. Хоффманн) чи «другу» (Дж. Кеннан) «холодну війну», чи навіть як «прохолодну війну» (Л. Брежнєв)³². Звичайно, підкреслює Ж.-К. Ромер, періоди напруженості виникали і надалі,

31 Girault R., Frank R., Thobie J. La loi des géants, 1941-1964: Histoire des relations internationales contemporaines. Payot. 2005. P. 169.

32 Romer J.-C. Cold war or East-West confrontation: some methodological reflections.... С. 39.

але діалог та переговори стали постійною складовою цих специфічних відносин між США та СРСР.

У *російській історіографії* «холодної війни», починаючи з 1990-х рр. і до першого десятиліття 2000-х рр., відбувся перехід від консенсусу радянського періоду, що повністю покладав всю відповідальність за розв'язання конфронтації на США та країни Заходу, до плюралізму думок. У 1995 р. на базі Інституту загальної історії РАН утворилася група з вивчення «холодної війни» до якої входили: О. Чубар'ян (директор інституту), Н. Єгорова, О. Філітов, В. Мальков, І. Гайдук, В. Позняков та ін. Переосмислення історії «холодної війни» російськими дослідниками сприяло появі нових (для російської історіографії) підходів до визначення генези «холодної війни» та відходу від догматичної інтерпретації її початку.

Важливою для розуміння російськими істориками здобутків західної історіографії, яка на відмінну від радянської не була скута ідеологічними бар'єрами, є монографія О. Філітова «Холодна війна: Історіографічні дискусії на Заході». Серед всього іншого автор зазначає: «Представляється вкрай дискусійним такий підхід, у якому початок «холодної війни» пов'язується з будь-яким демаршем західної сторони. Специфіка повоєнної політичної ситуації полягала саме в тому, що багато, якщо не все, у її розвитку залежало не від акцій прихильників конфронтації (а тим більше декларацій), а від реакції, контрзаходів іншої сторони»³³. Наведемо кілька прикладів плюралізації підходів до генези «холодної війни» серед російських дослідників.

Російсько-американський історик К. Плешаков відносить початок «холодної війни» до часів комуністичного перевороту в Чехословаччині в лютому 1948 р., а повне її розгортання з початку активної фази «берлінської кризи» (квітень 1948 р.)³⁴. Згідно запропонованої дослідником Д. Наджафовим інтерпретації, витоки «холодної війни» сягають 1917 р., оскільки її виникнення пов'язане із структурними протиріччями між двома різними соціально-політичними системами. Вирішальна роль у конфлікті належала ідеологічній несумісності соціалістичної та капіталістичної систем. Д. Наджафов зазначає, що від часу утворення зусилля Радянської держави, всупереч проголошеній незабаром політиці «мирного співіснування», були спрямовані на те, щоб максимально послабити свого історичного опонента – світовий капіталізм. Автор говорить про спадковість радянської міжнародної стратегії до, під час та після Другої світової війни. Для Радянського Союзу інші держави, чи фашистські чи буржуазно-демократичні, як були, так і залишалися «ворожим капіталістичним оточенням»³⁵. Якщо Д. Наджафов віддає перевагу вирішальному впливу ідеологічного фактору в генезі «холодної війни», то В. Печатнов примикає до прихильників синтезу ідеологічних та геополітичних причин у виникненні повоєнної конфронтації двох наддержав. Проаналізувавши процес подвійної перебудови радянсько-американських відносин (від «холодного миру» до військового союзу-партнерства і потім до «холодної війни»), автор виділяє серед головних причин ворожих відносин колишніх союзників,

33 Філітов А.М. Холодная война: историографические дискуссии на Западе. М.: Наука, 1991. 200 с.

34 Плешаков К.В. Истоки «холодной войны»: размышления участника советско-американской конференции. США экономика, политика, идеология. 1991. № 4. С. 38.

35 Наджафов Д.Г. К вопросу о генезисе холодной войны. Холодная война. 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. ст. / Рос. акад. наук. Ин-т всеобщей истории / Отв. ред. А. О. Чубарьян, Н. И. Егорова. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. С. 65-104.

починаючи з 1946 р.: складання антирадянського консенсусу в США, реідеологізацію американської політики щодо СРСР як антитези рузвельтівського курсу на співпрацю, повернення до тотального контролю у внутрішньополітичному житті СРСР, геополітичні прагнення та великодержавність Сталіна³⁶.

Однією з найбільш структурованих робіт щодо періодизації генези «холодної війни» є монографія вже згаданих вище В. Батюка та Д. Євстаф'єва³⁷. Перш за все, дослідники розділяють підхід за яким «холодна війна» – це феномен повоєнного періоду та розглядають початок протистояння не як момент, а як процес, який назрівав. Автори виділяють чотири періоди пов'язані з генезою «холодної війни»: 1) *період «важкого партнерства»*, який полягав у спробах досягти взаємоприйнятної формули розділу сфер впливу у повоєнному світі. Він розпочався з Тегеранської зустрічі (листопад-грудень 1943 р.) і фактично закінчився після Потсдамської конференції (липень-серпень 1945 р.), коли стало зрозуміло, що «європейського концерту» вже не вийде. Остаточне, формальне завершення цього етапу автори відносять до осені 1945 р., тобто капітуляції Японії у війні; 2) *латентно-конфронтаційний період взаємодії*, який тривав з кінця 1945 р. до березня 1947 р., коли була офіційно проголошена «Доктрина Трумена». Цей період, на думку дослідників, у сенсі напруженості у відносинах між Радянським Союзом і західними державами не виділявся на загальному тлі світової політики (більше того, Захід не був когерентною спільністю) і скоріше був періодом «геополітичної торгівлі» між колишніми союзниками щодо перерозподілу сфер впливу. Користуючись термінологією К. Плешакова, цей період можна було б назвати «холодним миром»³⁸; 3) *активно-конфронтаційний період взаємодії*, який, ну думку дослідників, і призвів до початку «холодної війни». За його відлік історики беруть весну 1947 р., а кінець – Берлінську кризу (літо 1948 р.). Протиборство між СРСР і Заходом на даному етапі відкрито перейшло у військово-політичний вимір, хоча військово-політичний елемент не грав значущої ролі, а був підпорядкованим політичному. Завершення цього періоду, на думку В. Батюка та Д. Євстаф'єва, і слід вважати початком «холодної війни», хоча структура міжнародних відносин, характерна для неї, ще остаточно не сформувалася, і в обох сторін був ще шанс зупинити несприятливий розвиток подій; 4) *період остаточної інституціоналізації системи взаємин «холодної війни»*, який автори пов'язують із початком радянської блокади Західного Берліна (середина 1948 р.) і вторгненням північнокорейських військ у американську зону окупації на Корейському півострові (1950 р.). Після цього геополітичне примирення між СРСР і Заходом стало принципово неможливим, а конфронтація набула глобального характеру.

У зазначеній роботі автори критично відносяться до тези про початок «холодної війни» у 1917 р. Хоча, варто наголосити, що погляди В. Батюка з часом зазнали певних змін у бік ідеологічного підходу. У своїй книзі «Холодна війна між США та СРСР (1945–1991)», яка вийшла більш ніж через 20 років після зазначеної ви-

36 Печатнов В.О. От союза – к вражде (советско-американские отношения в 1945–1946 гг.). Холодная война. 1945–1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. ст. Рос. акад. наук. Ин-т всеобщей истории / Отв. ред. А. О. Чубарьян, Н. И. Егорова. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. С. 21–64.

37 Батюк В. И., Евстафьев Д. Первые заморозки. Советско-американские отношения в 1945–1950 гг. М.: Российское университетское издательство, 1995. 253 с.

38 Плешаков К.В. Истоки «холодной войны»... С.41

ще роботи, він підкреслює: «Упродовж більшої частини ХХ століття, починаючи із Жовтневої революції в Росії, в основі міжнародних відносин лежало зіткнення ідеологій»³⁹.

Вагомий внесок у дослідження «холодної війни» зробила російська історикиня Н. Єгорова. Дослідниця дотримується думки, що «холодна війна» є феноменом саме післявоєнної історії, хоча і додає, що політико-ідеологічне протистояння двох систем бере свій початок з Жовтневої революції 1917 р. На думку Н. Єгорової, на відміну від традиційних воєн «холодна війна» почалася не з фіксованої дати, а визрівала протягом певного періоду часу. Період 1945–1946 рр., на її думку, не можна пов'язувати з початком «холодної війни», оскільки «ще не було до кінця вичерпано потенціал співпраці воєнних років, не були вирішені всі проблеми повоєнного мирного врегулювання, а у суспільній свідомості не склалися образи нового ворога»⁴⁰.

Формування власне того, що зветься «холодна війна», як зазначає Н. Єгорова, тривало в 1947–1948 рр. і було пов'язано з «доктриною Трумена», «планом Маршалла», створенням Інформаційного бюро комуністичних і робітничих партій (Комінформу), формуванням блокової політики та створенням ідеологічних доктрин – стратегії стримування (запропонованої Кеннаном) та концепція «двох ворожих таборів» (проголошеної Ждановим). Берлінський криза була першим конфліктом великих держав в умовах розгортання «холодної війни», яка призвела до фактичного поділу Німеччини та поглибила розкол Європи.

Н. Єгорова підтримує загальноприйнятий підхід щодо динаміки «холодної війни», в якій є два основні параметрами – піки та спади міжнародної напруженості»⁴¹. Перший етап «холодної війни» тривав з 1947 по 1953 р. Другий етап – 1953–1955 рр. позначений спадом міжнародної напруги. Н. Єгорова, як і Ж.-К. Ромер, акцентують на ньому особливу увагу. Період 1953–1955 рр., навіть якщо його назвати «нульовим» циклом політики розрядки, мав принципово важливе значення порівняно з атмосферою тієї жорстокої ідеологічної та політичної боротьби, якою був відзначений кінець 1940-х – початок 1950-х рр. Як і Ж.-К. Ромер, Н. Єгорова, визнаючи важливість цього періоду, у той же час, не перебільшує його значення: «...обидві сторони в холодній війні розцінювали цю можливість як тактичний маневр з метою використати тимчасовий перепочинок на свою користь та на шкоду противнику». Російська історикиня вважає, що ідея першої розрядки інтерпретувалась не як альтернатива «холодній війні», а як її продовження іншими, «м'якими методами»⁴².

Вищою точкою тенденцій, що розвивалися з 1953 р. до ослаблення міжнародної напруженості, дослідниця вважає скликання в Женеві 18–23 липня 1955 р. (після десятирічної перерви) наради глав урядів СРСР, США, Англії та Франції. На Женевському саміті не вдалося досягти практичних рішень з жодного конкретного питання, проте сам факт скликання наради у верхах, відновлення особистої дипломатії на

39 Батюк В.И. Холодная война между США и СССР (1945-1991). Очерки истории. М.: Издательство «Весь Мир», 2018. С. 11.

40 Оценка СССР в условиях «холодной войны». 2019. URL: <https://history.jes.su/s207987840001121-2-1/>

41 Егорова Н.И. Понятие «разрядка» в 1950-е годы: советская и западная интерпретации. Холодная война и политика разрядки: Дискуссионные проблемы. Т.1. Отв. ред.: Егорова Н.И., Чубарьян А.О.; Редкол.: Аггеева И.А., Гайдук И.В.; РАН. Ин-т всеобщей истории. М.: ИВИ РАН, 2003. С. 64.

42 Оценка СССР в условиях «холодной войны». 2019. URL: <https://history.jes.su/s207987840001121-2-1/>

найвищому рівні продемонстрували можливість альтернативного розвитку відносин між східним та західним блоками.

Продовжуючи, дослідниця зазначає, що «дух Женеви» досить швидко розвіявся і у «холодній війні» розпочався черговий пік напруження. Проявами третього етапу (1956–1962 рр.) стали: Суецька (1956–1957 рр.), Угорська (1956 р.), Берлінська (1958–1961 рр.) та Кубинська (1962 р.) кризи. Дві останні відносяться до прямого американо-радянського зіткнення. Незважаючи на кризову ситуацію в Берліні, не Німеччина, а віддалена від СРСР на тисячі кілометрів Куба стала каталізатором найнебезпечнішої за всю історію «холодної війни» міжнародної кризи. Н. Єгорова звертає увагу на те, що хоча механізм взаємного ядерного стримування зіграв свою роль, він якраз і змусив політиків замислитись про межі гонки ядерних озброєнь з метою «ядерного стримування», а також про вади самого «ядерного стримування». У результаті, 5 серпня 1963 р. СРСР, США та Великобританія після важких переговорів підписали Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космосі та під водою, до якого могли приєднатися інші країни. 17 жовтня 1963 р. на Генеральній Асамблеї ООН було винесено спільну радянсько-американську резолюцію про заборону виведення на космічну орбіту ядерної зброї. Ці кроки проклали дорогу іншим принциповим міжнародним та двостороннім радянсько-американським домовленостям у галузі скорочення гонки ядерних озброєнь, які загалом лягли в основу процесу розрядки.

Четвертий етап – розрядка міжнародної напруженості (кінець 1960-х – середина 1970-х рр.). Розрядка 1970-х рр. відрізнялася від короткострокового та нестійкого ослаблення міжнародної напруженості попередніх років. У вступному слові до збірника статей «Холодна війна та політика розрядки: Дискусійні проблеми» Н. Єгорова ставить таке питання: Чим була розрядка: невід’ємна частина холодної війни чи її альтернатива, яка заклала основу розвитку тих процесів, які на рубежі 1990-х років призвели до закінчення біполярного світу? І майже одразу зазначає, що «як підсумок дискусій на конференції та висновків у матеріалах, більшість зійшлись на тому, що розрядка проклала шлях до припинення глобальної конфронтації»⁴³.

Кульмінацією розрядки середини 1970-х рр. вважається Гельсінська Нарада з безпеки та співробітництва в Європі, на якій було зафіксовано принцип непорушності повоєнних кордонів у Європі. Із другої половини 1970-х рр. цей позитивний процес став поступово руйнуватися, почалась «ерозія політики розрядки». Введення радянських військ в Афганістан, і реакція у відповідь США, підвели своєрідну межу під розвитком розрядки і позначили поворот до нового етапу «похолодання» в радянсько-американських та міжнародних відносинах.

У контексті спроб періодизації «холодної війни» та власне її інтерпретації варто зазначити політологічний підхід. Насамперед ми б виділили книгу «Системна історія міжнародних відносин» під редакцією російського політолога та спеціаліста з міжнародних відносин О. Богатурова⁴⁴. Її автори вважають, що не доцільно використовувати поняття «холодна війна» для характеристики усєї системи міжнародних відносин

43 Холодная война и политика разрядки: Дискуссионные проблемы. Т.1. Отв. ред.: Егорова Н.И., Чубарьян А.О.; Редкол.: Агеева И.А., Гайдук И.В.; РАН. Ин-т всеобщей истории. М.: ИВИ РАН, 2003. С. 21.

44 Системная история международных отношений в четырех томах. События и документы 1918-2003 / Под ред. А. Д. Богатурова. Т. 3: События. 1945-2003. М., 2003. 718 с.

1945–1991 рр. Натомість аналітично коректним, на їх думку, є використання поняття «конфронтація» як більш ширше та універсальніше. Цим поняттям можна влучно описати періоди розрядки міжнародної напруженості (які важко вписуються в контекст «холодної війни») в середині 1950-х, а потім наприкінці 1960-х та на початку 1970-х рр., як конфронтацію малої інтенсивності.

«Холодна війна», в рамках Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, розглядається як приватний вид конфронтації, найбільш гострими формами якої є протистояння на межі війни. Така конфронтація була характерна для міжнародних відносин у період приблизно з першої Берлінської кризи 1948 р. до Карибської кризи 1962 р. Таким чином, конфронтація у формі «холодної війни» тривала до 1962 р., а те, що було після 1962 року можна називати або «Довгим миром» за визначенням Дж. Геддіса, або як називають цей період автори монографії «конфронтаційною стабільністю». Конфронтаційна стабільність – історично протяжний та сталий стан відносин між великими державами, для якого було характерне поєднання регульованого протистояння СРСР та США з їх свідомим прагненням уникнути ядерної війни. Незважаючи на чергування хвиль зниження та зростання міжнародної напруженості, стан конфронтаційної стабільності загалом зберігався із закінченням Карибської кризи 1962 р. до розпаду біполярності 1991 р.

Попри позитивні тенденції у розвитку російської історіографії останніх десятиліть, варто наголосити і про наявність та, очевидно, популярність радянських підходів у дослідженні цього періоду⁴⁵. Очевидно, ці роботи не є такими ідеологізованими, і їх понятійний апарат відрізняється від радянської термінології, але загальне сприйняття «холодної війни» як виключно американського продукту присутнє. Яскравим прикладом такого повернення до старого дискурсу є двотомна «Історія холодної війни», під загальною редакцією професора В.А. Золотарьова, дійсного державного радника РФ I класу. Для нашого дослідження особливо цікавим є другий том цього дослідження – «Холодна війна: Від Потсдаму до Мальти», яка вийшла у 2014 р.⁴⁶

У роботі вихідним рубежем «холодної війни» взято 1945 рік, але автори також виділяють передісторію «холодної війни» проти Радянської Росії – 1917–1939 рр., що власне одразу вказує на спрямованість роботи. У передісторії «холодної війни» автори виділяють три періоди. Перший (1917–1922 рр.) характеризується як відкрита спроба країн Заходу на чолі із США використати військову силу як головну зброю для досягнення мети – ліквідації Радянської Росії. Другий відноситься до 1922–1939 рр. У цей період Захід вперше зосередив основні зусилля в антирадянській політиці на «невійськовому фронті», використовуючи для тиску на СРСР всілякі сили та засоби, у тому числі широку морально-політичну підтримку та матеріальну допомогу А. Гітлеру, розраховуючи на «вирішення комуністичної проблеми» руками Німеччини. Третій період передісторії, або «консервації» холодної війни – 1939–1945 рр. Принциповою та унікальною його особливістю, як зазначають автори, стало поєднання союзницьких відносин між США, Великобританією та СРСР із латентним процесом «холодної війни». У Вашингтоні та Лондоні було ухвалено низку рішень, що оформили перехід від союзництва з СРСР

45 Уткин А. Мировая холодная война. М.: Эксмо: Алгоритм, 2005. 732 с.

46 Илиевский Н.В. Холодная война: От Потсдама до Мальты (Военная история Российского государства / под ред. В.А. Золотарева). В 2-х т. Т. 2. М.: ИНЭС, РУБИН, 2014. 584 с.

до конфронтації, до «холодної війни». Як підкреслюють апологети радянської школи, «природно, що і Москва прийняла деякі адекватні заходи у відповідь»⁴⁷.

Щодо самої «холодної війни» автори виділяють у ній два періоди. *Перший період (1945–1955 рр.)* – перехід протиборчих сторін до повномасштабного використання всіх сил і засобів з арсеналу «холодної війни», включаючи першу «гарячу війну» (у Кореї, 1950–1953 рр.) та інституалізація «холодної війни», шляхом створення НАТО та Організації Варшавського договору. *Другий період – 1955–1985 рр.* Його основний зміст складає боротьба за створення військово-стратегічного паритету між НАТО та ОВД, між США та СРСР. Цей період автори ділять на два етапи: перший етап (1955–1973 рр.) обумовлений подальшим вдосконаленням конфронтуючими сторонами своїх арсеналів зброї масового знищення та наростанням протиборства; другий етап (1973–1985 рр.) характеризується тим, що США та СРСР пішли на зниження рівня військового протистояння, продовжуючи вдосконалювати свої ракетно-ядерні засоби збройної боротьби та активно використовуючи їх як «зброю стримування». І власне *третій період «холодної війни» 1985–1991 рр.* – її завершення.

Як видно навіть при поверхневому аналізі періодизація, яку запропонували автори та власне і текст всієї книги направлений на те, щоб довести тезу про оборонний характер дій СРСР у «холодній війні». Цю тезу влучно підтверджує цитата з книги: «Повоєнна конфронтація з СРСР була для США та їх союзників закономірним вибором. Що стосується Радянського Союзу, то він став учасником холодної війни вимушено, його дії носили переважно характер відповіді і мали на меті збереження власної незалежності та суверенітету»⁴⁸.

Українська історіографія «холодної війни», яка до 1991 р. була частиною радянської наукової школи, значно відстає від західних та російських істориків у підходах до інтерпретації біполярного протистояння. Попри наявність низки досліджень з окремих подій та епізодів «холодної війни»⁴⁹, комплексних робіт з цієї теми мало, і вони здебільшого носять характер або навчальних / навчально-методичних посібників, як от роботи О. Сича та А. Мінаєва, О. Овчаренко⁵⁰ або підручників та монографій з історії міжнародних відносин⁵¹. Останні, на наш погляд, є найбільш цікавими, оскільки аналізують «холодну війну» як цілісне явище в системі міжнародних відносин. Се-

47 Там само. С. 64.

48 Там само. С. 422-423.

49 Толстов С.В., Фесенко М.В. Феномен «нової холодної війни» з погляду політології міжнародних відносин. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/5093/>; Потехин А.В. Дипломатія США в Восточной Европе. К.: Наукова думка, 1992. 128 с.; Бадах Ю. Г. «Холодна війна» та її виміри (1946-1991 рр.): монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2009. 457 с.; Кудряченко А.І. Берлінська криза 1948-1949 років - балансування на межі війни. Актуальні проблеми всесвітньої історії: конфлікти як складова міжнародних відносин. К.: Фенікс. 2014. С. 88-99.

50 Сич О., Мінаєв А. Доба «холодної війни»: основні тенденції світового розвитку: Навч. посіб. Чернівці: Рута, 2008. 72 с.; Овчаренко О. І. Двохполюсність світу і "холодна війна" (1946-1991 рр.): навч.-метод. посіб. до спецкурсу для студ. вищ. навч. закладів. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. 172 с.; «Холодна війна» (1946-1991 рр.). Документи і матеріали. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Упорядник О.І. Овчаренко. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. 536 с.

51 Мартиненко А.К., Мартиненко Б.А. Міжнародні відносини 1945-1975 років: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Видавництво Ліра-К, 2004. 366 с. URL: http://lib-net.com/book/108_Mijnarodni_vidnosini_.html; Міжнародні відносини та світова політика: підручник / кер. авт. кол. В. Ю. Крушинський; за ред. В. А. Манжолі. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 863 с.; Орлова Т.В. Історія сучасного світу (XV-XXI століття): навчальний посібник. Київ: Вікар, 2008. 552 с.

ред них варто виділити підручник «Міжнародні відносини та світова політика» за редакцією відомого українського політолога В. Манжолі. Автори зазначають, що повоєнна система мала конфронтаційний характер. Ішлося про системне, комплексне протистояння в економічній, політичній, військовій, ідеологічній та інших сферах, яке час від часу набувало характеру гострої, конфліктної, кризової взаємодії. Такий вид протистояння у форматі взаємних погроз використання сили, балансування на межі реальної, «гарячої» війни отримав назву «холодна війна». У роботі виділяються *три періоди «холодної війни» – 1948–1953 рр., 1958–1962 рр., 1981–1984 рр.* Періоди конфронтації малої інтенсивності, конфронтаційної стабільності та спроб подолати «холодну війну» шляхом посилення елементів співпраці, кооперативності та мирного врегулювання існуючих суперечностей отримали назву розрядки міжнародної напруги. Хронологічно вони відбувались одразу після кризових періодів протистояння – середина 1950-х, друга половина 1960-х – перша половина 1970-х, друга половина 1980-х рр. ХХ ст.⁵²

Щодо генези «холодної війни», то автори наводять наступні аргументи: «...по завершенні Другої світової війни інтереси СРСР та держав Заходу зіткнулися в трьох кризах, що стали переламними для трансформації відносин співпраці між союзниками в антигітлерівській коаліції на ворожнечу холодної війни: іранській, грецькій та турецькій. Перші повоєнні кризи свідчили про те, що обидві сторони готові до початку конфронтації... Поміж численних історичних подій, у яких знайшли відображення нові пріоритети в повоєнній політиці союзників, знаковими, такими, що знаменували початок холодної війни, вважають три: промову Й. Сталіна на зборах виборців (1946), фултонську промову В. Черчилля (1946) та проголошення доктрини Г. Трумена (1947)»⁵³.

ВИСНОВКИ

Закінчення «холодної війни» дозволило дослідникам поглянути на її динаміку з історичної перспективи. Згадана на початку формула піків-спадів у відносинах або потепління-похолодання міжнародної напруги, стала основою для періодизації «холодної війни». Зазначимо, що труднощі демаркації обумовленні самим характером явища, розмитістю та латентністю окремих подій, складністю їхньої ясної класифікації. До того ж, на відміну від «гарячої» війни, тут і не може бути чіткої дати, оскільки немає фактів оголошення війни та безпосереднього нападу.

Встановлено, що проблема періодизації «холодної війни» включає два основні компоненти – визначення початку протистояння та інтерпретацію самого поняття «холодна війна». Щодо початку «холодної війни» серед дослідників умовно можна виділити три підходи: згідно з першим, генеза «холодної війни» почалась в 1917 р., за другим – початком протистояння є одна з дат в проміжку між 1941 та 1946 рр., і за третім – початок визначається не конкретною датою чи подією, а процесом, який визрівав протягом певного періоду часу. У сучасній історіографії

52 Міжнародні відносини та світова політика: підручник / кер. авт. кол. В.Ю. Крушинський; за ред. В.А. Манжолі. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. С.11.

53 Там само. С. 68–71.

домінує саме останній підхід, і початком «холодної війни» прийнято вважати період 1947–1948 рр.

В історіографії «холодної війни» викристалізувались щонайменше три основні підходи щодо інтерпретації цього поняття. Перший підхід – розглядати «холодну війну» як увесь період міжнародних відносин від закінчення Другої світової війни до розпаду СРСР. За другим підходом «холодна війна» характеризується як гостра фаза конфронтації, протистояння на межі війни. Третій підхід відносить «холодну війну» до більш широкого контексту в рамках протистояння Захід-СРСР, яке почалось в 1917 р. Відсутність єдиного погляду на сутність американо-радянської конфронтації та сама специфіка конфлікту наштовкує деяких істориків шукати заміну недосконалому, на їхню думку, терміну «холодна війна». Відтак з'явилися нові / альтернативні поняття для характеристики глобального протистояння між США та СРСР у другій половині ХХ століття – «довгий мир» (Дж. Геддіс), «гаряча криза» (Ж.-К. Ромер), «конфронтація» (політологічний підхід), «третя світова війна» (Т. Орлова).

Інша проблема періодизації полягає у різному трактуванні істориками того, що називається спадами або потепліннями у «холодній війні». Переважна більшість сходиться на тому, що своєрідним вододілом «холодної війни» стала розрядка. Щоправда, одні дослідники визначають цей рубіжний момент 1953-1955 рр. під час, так званої, першої розрядки, тоді як інші відносять його до 1960-х – 1970-х рр. Є достатньо чисельна група істориків, які виокремлюють період після Карибської кризи як якісно новий етап відносин, не схожий на попередній досвід «холодної війни». Це дає підстави для деяких дослідників стверджувати, що «холодна війна», як гостра фаза американо-радянського протистояння, закінчилась в 1962 р. після чого почався період «конфронтаційної стабільності» або традиційного протистояння великих держав.